

Скибіцький Б. А.

*Львівська комерційна академія,
старший викладач кафедри кримінального права та процесу*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ЗНАНЬ ПРО НЕГАТИВНІ ОБСТАВИНИ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: *криміналістика, злочин, розслідування злочинів, докази, негативні обставини.*

Keywords: *criminalistic, crime, investigation of crimes, evidence, negative circumstances.*

Постановка проблеми. Необхідною умовою ефективного виконання правоохоронними органами своїх функцій, пов'язаних зі здійсненням кримінального судочинства, виступає організація їх діяльності на виключно науковій основі, яка передбачає поглиблене вивчення цілого ряду питань кримінального процесу та криміналістики, що стосуються проведення різних слідчих дій і розслідування окремих видів злочинів з врахуванням використання негативних обставин.

Мета. Метою написання статті є дослідження історичних витоків знань про негативні обставини і їх роль в слідчій практиці в навчальній літературі та інших наукових працях криміналістів.

Суть негативних обставин, досліджувалась такими вченими-криміналістами як Г. Гросс, А. Вайнгарт, Б. П. Бразоль, І. М. Якімов, В. І. Громов, М. Лаговієр, М. Д. Вороновський, П. І. Тарасов-Радіонов, О. Р. Ратінов, Г. А. Глассон, Б. М. Комаринець, С. І. Тихенко, М. О. Селіванов, В. І. Терєбилов, В. И. Колмаков, О. М. Васильєв, М. П. Шаламов, В. О. Коновалова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, С. І. Медведєв, В. А. Овечкін, В. С. Бурданова та інші.

Виклад основного матеріалу. В 1892 р. австрійський вчений Ганс Гросс (1847–1915 рр.) видав фундаментальну працю з питань

розслідування злочинів під назвою “Посібник для судових слідчих, як система криміналістики”, з якою пов’язують заснування західно-європейської криміналістики. В цій праці вперше в літературі цього часу звернули увагу на важливість виявлення при розслідуванні злочинів негативних обставин і їх дослідження. В зв’язку з цим Г. Гросса можна вважати основоположником розвитку уявлень про “негативні обставини” і визначення їх поняття в кримінальному судочинстві і криміналістиці [6, 56].

У даній та інших працях Г. Гросс виділяв три групи обставин, які мають вирішальне значення у викритті як неправдивої картини злочину (інсценування), так і неправдивих показань: протиріччя, прогалини та недоречності, які виявляються під час огляду місця події і допиту. Він писав, що під час огляду місця події “... цілком мимовільно наштотуєшся на протиріччя, прогалини і недоречності, якщо тільки поступово переходиш від загального до окремого, від причини до наслідку... У цьому випадку всі ухили від правди в обстановці події, як у дзеркальному відображенні, згодом дадуться взнаки під час детального опису цієї обстановки. Такими “ухиленнями” від природи” в обстановці події будуть ті недоречності і неприродності, які мають місце у випадку, коли ця обстановка була створена обманним шляхом так, немовби вона дійсно мала місце” [5, 123]. Г. Гросс надавав однаково важливого значення всім трьом групам обставин, що виявляються в процесі розслідування злочинів, розглядав їх в єдності і нерозривному зв’язку. Він, наприклад, писав, що відсутність слідів крові, але наявність ознак її змивання “...рівносильно встановленню наявності самих слідів, повздовжні смуги на тілі чи одязі трупа свідчать про його переміщення, відсутність опори поряд з повішеним свідчить про вбивство і т. д.” [5, 54].

Дещо по-іншому розглядав ці питання А. Вайнгарт. Він не визначив поняття “негативні обставини”, але відносив їх до непрямих (побічних) доказів. До непрямих доказів, що викривають злочинця, він відносив:

- предмети, які залишені на місці злочину, можуть також свідчити про намір злочинця спрямувати слідство хибним шляхом;

- невідповідність слідів, які підтверджують алібі та інші матеріали справи;
- невідповідність слідів уявному способу проникнення: “Сліди, утворені особою, яка знаходиться всередині, повинні безсумнівно бути іншими ніж ті, які утворені особою, яка знаходиться ззовні”;
- “фізичні наслідки діянь у винної особи” у вигляді подряпин, порізів, плям на одязі і т. д.;
- психічні наслідки діянь у вигляді визнання вини (хвилювання, острах, збентеження і т. д.), а також обізнаності про обставини справи [10, 76].

Запроваджений перелік свідчить, що не всі обставини, які А. Вайнгарт відносить до непрямих (побічних) доказів, що викривають злочинця, будуть такими в їх теперішньому розумінні. Разом з тим в конкретних умовах всі вони в процесі доказування можуть виступати непрямыми (побічними) доказами.

Слід зауважити, що Г. Гросс і А. Вайнгарт рекомендували при складанні протоколу огляду місця події фіксувати відсутність слідів, “наявність яких можна було б чекати, виходячи з властивостей наявної події”. Зі сказаного не варто робити висновок про те, що Г. Гросс і А. Вайнгарт розглядали негативні обставини як обставини “відсутності”, оскільки вони підкреслювали необхідність фіксування відсутності слідів лише як одну з особливостей місця події. З цього приводу Г. Гросс так і писав: “Слід звертати увагу і на заперечливі дані тому, що, з одного боку, вони можуть привести до позитивних результатів, а з іншого – заспокоїти читача в тому, що ці дані не були залишені без уваги” [1, 45].

Отже, терміну “негативні обставини в його сучасному значенні у Г. Гросса і А. Вайнгарта відповідали поняття, які охоплювали декілька груп явищ, що не зводились тільки до заперечливих відомостей. У той же час викриття інсценувань Г. Гросс пов’язував з протиріччями, прогалинами і недоречностями, які виявляються в процесі розслідування злочинів, а А. Вайнгарт – з непрямыми доказами, які викривають злочинця.

Б. Л. Бразоль, Р. А. Рейс, С. Н. Трегубов, не визначаючи поняття негативних обставин, при висвітленні тактики і методики розслідуван-

ня також вказували на обставини, що сприяють встановленню механізму злочину, свідчать про інсценування події чи окремих її слідів. До їх числа вони відносили невідповідність між окремими деталями у загальній картині місця події, відсутність крові поряд з трупом, синці і крововиливи на тілі, положення рук трупа і т. д. [2, 65].

У перших посібниках і статтях радянських авторів про розслідування злочинів термін “негативні обставини” не був загальноприйнятим. Наприклад, В. Громов і М. Лаговієр називали їх “симулятивним фактором”, “недоречностями” [4, 98]; С. Г. Кривицький застосовував термін обставини “симулятивної властивості” [9, 123]; М. Є. Євгенєв вважав, що негативні обставини є заперечуючим фактором [7, 76], а С. Г. Познишев – невідповідністю даного факту деяким іншим обставинам [3, 54].

Одним із перших термін “негативні обставини” застосував професор І. М. Якімов. Він писав, що в протоколі огляду місця події повинні бути відображені всі особливості, властиві такому огляду або, навпаки, які є невластивими йому, раптовими. До останніх можна віднести, так звані, “негативні або заперечливі обставини”, тобто такі, які за певних умов і за звичним рухом події завжди повинні бути наявними, але в даному випадку чомусь не спостерігались. Саме І. М. Якімовим було введено термін “негативні” для позначення обставин, які були названі в російському перекладі праць Г. Гросса “заперечливі”, і початково використовувався ним для виділення “відсутніх” обставин, які є підмножиною ширшого кола явищ, “раптових” у даному випадку. Пізніше І. М. Якімов використовував цей термін для позначення всієї сукупності “раптових” обставин, вказавши, що негативні обставини “порушують нашу звичайну уяву про щось, що незмінно і завжди у схожих випадках спостерігається” [11, 87].

На відміну від І. М. Якімова, який у своїх перших працях визначив поняття негативних обставин як обставин “відсутності”, М. Д. Вороновський називав негативними ті обставини, “які суперечать природному становищу” [10, 87].

Отже, в перших працях криміналістів намітилось декілька підходів до визначення поняття “негативні обставини”, а саме:

– як відсутність того, що повинно бути;

- як обставини, які суперечать природньому становищу;
- як обставини, які порушують звичайну уяву про щось загально відоме.

До середини 60-х років в криміналістичній літературі була розповсюджена точка зору, яка отримала назву “традиційної”, відповідно до якої негативні обставини визначались як “відсутність фактів, які за природнім рухом речей повинні б бути у наявності” [8, 64].

Такої думки дотримувалась велика кількість авторів, зокрема: П. І. Тарасов-Радіонов, О. Р. Ратінов, Г. А. Глассон, Б. М. Комаринець, С. І. Тихенко, М. О. Селіванов, В. І. Теремілов, А. Кежоян та інші. Найпоспідовнішим у визначенні негативних обставин як обставин “відсутності” був О. М. Васільєв. Він вказував на те, що під час розслідування кримінальної справи зустрічаються обставини, які суперечать версії, однак, на його думку, негативною є лише така обставина, яка відсутня, але повинна б бути, якщо дотримуватись певної версії [12,73].

У процесі розвитку поглядів на природу негативних обставин визначення їх поняття також змінювалось. Так, В. П. Колмаков писав, що негативними обставин будуть як обставини “відсутності”, так і обставини, які суперечать природньому рухові обставин. М. П. Шаламан також змінив точку зору, коли писав, що негативні обставини будуть “обставини, які суперечать між собою і взаємовиключають себе”. Він визначив їх, як “обставини, які знаходяться у протиріччя з уявною подією, наприклад, повинні б бути при звичайному русі, але в дійсності відсутні”.

Ще далі пішов В. І. Попов, який визначив негативні обставини як “відсутність слідів і явищ”. Він наводить приклади, в яких вказує не тільки на їх відсутність, а й взагалі, на будь-які протиріччя стосовно конкретної версії. Зокрема, ним наведено приклад, коли під час сварки дядько вбив племінника, а щоб приховати сліди злочину, він та його дружина відвезли труп до лісу і там його викинули. Щоб спрямувати слідство хибним шляхом, злочинці інсценували обставини, які, на їх думку, мали б привести слідчого до висновку про те, що мало місце вбивство з метою пограбування: вони вивернули кишені піджака і штанів, обрізали ремінець кишенькового годинника і т. ін.

Дійсно, у наведеному прикладі фігурують більше наявні, ніж відсутні обставини, які суперечать версії про вбивство з метою пограбування.

Намір криміналістів розширити поняття “негативні обставини” за рахунок включення до їх складу обставин, які суперечать уявній події або їх звичайному рухові, свідчить про спробу пов’язати негативні обставини з механізмом злочинного діяння. Обмеження негативних обставин тільки фактами “відсутності” вимагало нового, ширшого за змістом визначення поняття, яке б охопило як вказані, так і інші обставини, які б розкривали механізм минулої події, сприяли б викриттю інсценувань, неправдивих показів тощо.

В. О. Коновалова, наприклад, зазначала, що “негативні обставини” можуть проявлятися не лише у відсутності тих чи інших слідів злочинної дії, а й в наявності слідів, але таких, утворення яких причинно не пов’язане з подією злочину, які не впливають з характеру тих або інших цілеспрямованих дій при вчиненні злочину, суперечать ходу події, а також поясненням осіб... До негативних обставин слід віднести також певні дії осіб, що характеризують їх ставлення до події злочину”.

Виходячи з викладеного, В. О. Коновалова запропонувала таке визначення: “Негативні обставини – це наявність або відсутність матеріально фіксованих слідів або дій, які за певних умов місця і часу суперечать природному розвитку подій, причинним зв’язком між даними явищами і їх наслідкам” [5, 180].

Р. С. Белкін, А. І. Вінберг та деякі інші з приводу визначення, запропонованого В. О. Коновалою, зауважили, що негативні обставини суперечать не об’єктивному розвиткові подій, а “тільки тій видимості явищ, яку злочинець спробував видати за дійсну”, тобто “уявленням про механізм певного явища, а не самому явищу, справжню сутність якого вони якраз відображають”. Ці автори визначають негативні обставини як “факти, які суперечать уяві про природний хід речей” [1, 56].

До позиції В. О. Коновалої близькі погляди авторів, які вказують, що негативні обставини суперечать природному ходу подій або явищ.

Значно ширше і дещо по-іншому розглядає поняття негативних обставин у кримінальному судочинстві та криміналістиці

С. М. Медведєв. Він писав, що “...негативними обставинами будуть будь-які фактичні дані, які суперечать (до їх логічного вирішення) звичайному поясненню факту у відповідності з певною версією”. Як бачимо, це визначення за змістом надто широке, оскільки в ньому йдеться про будь-які фактичні дані, які не узгоджуються з певною версією слідчого, що відноситься до факту, який підлягає з’ясуванню.

Поряд з цим С. І. Медведєв зазначає, що для кримінально-процесуальної діяльності найбільш важливими є такі негативні обставини, які будуть доказами, а не будь-якими фактами. Тому негативними обставинами у вузькому розумінні будуть такі докази, які суперечать (до їх логічного вирішення) звичному поясненню факту у відповідності з певною версією” [5, 43].

Отже, С. І. Медведєв утворюючими ознаками поняття негативних обставин вважає, що в першому варіанті – це фактичні дані в розумінні будь-яких відомостей, що суперечать логічному поясненню факту за версією слідчого, а в другому (вузькому розумінні) – звичне пояснення факту, відповідно певній версії про нього. В обох визначеннях цих значень суть поняття негативних обставин не розкрита.

Деякі автори, які також розглядають негативні обставини у зв’язку з версією слідчого, вважають, що негативною називається така обставина, яка не знаходить пояснення у ній, а тому є підставою для висунення іншої версії.

Так, В. А. Овечкін пише, що слово “суперечить” найповніше виражає сутність негативних обставин, ніж слово “не знаходить пояснення” чи “не відповідає”. Тому, на його думку, правильнішим буде визначення негативних обставин, яке запропонував у вже згаданому дослідженні С. І. Медведєв.

В. А. Овечкін також вважає, що є неправильним твердження С. І. Медведєва про так звану “трансформацію негативних обставин у позитивні”, оскільки насправді має місце не “трансформація”, а точне встановлення дійсного значення негативних обставин, дійсного відношення до справжньої події.

Якщо негативні обставини, які суперечать припущенню, після їх дослідження та оцінки будуть визнані такими, що не відповідають дійсності або незалежними, тоді вони у подальшому перестануть бути негативними.

Всі ці критичні міркування покладені В. А. Овечкіним в основу сформульованого ним визначення поняття негативних обставин: – “...це такі фактичні дані, які суперечать припущенню внаслідок того, що вони не відповідають дійсності, є незалежними до справи або через неадекватність припущення об’єктивної реальності” [9, 45].

Висновки. Питання про негативні обставини і їх роль у слідчій практиці в навчальній літературі та інших наукових працях криміналістів висвітлене недостатньо. Отже, у криміналістичній і кримінально-процесуальній літературі зустрічаються дослідження поняття негативних обставин в розслідуванні злочинів, однак увага авторів акцентується не достатньо, а інколи й односторонньо. В теорії криміналістики процес формування поняття “негативні обставини” не завершений, оскільки дане поняття пов’язують тільки з протиріччями між об’єктивно існуючими фактами і суб’єктивною уявою про них. Негативні обставини розглядаються, здебільшого, тільки у зв’язку з раніше сконструйованою версією, як ймовірним поясненням суті минулої події або окремих її елементів.

Список використаних джерел

1. **Аверьянова Т. В.** Криминалистика / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская Под ред. Р. С. Белкина. – М., 1999. – 600 с.
2. **Біленчук П. Д.** Криміналістика / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський, П. Ю. Тимошенко. – К., 1998. – 416 с.
3. **Белкин Р. С.** Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. – М., 1988. – 304 с.
4. **Белкин Р. С.** Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М., 1997.
5. **Белкин Р. С.** Курс криминалистики. В 3 т. / Р. С. Белкин. – М., 1997. – 512 с.
6. **Вандышев В. В.** Реализация взаимосвязей жертвы и преступника в раскрытии и расследовании насильственных пре ступлений / В. В. Вандышев. – Санкт-Петербург, 1992. – 114 с.
7. **Колесниченко А. Н.** Криминалистическая характеристика преступлений / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х., 1985. – 93 с.
8. **Медведев С. И.** Расследование убийств и причинения телесных повреждений в ИТУ / С. И. Медведев. – Рязань, 1987.
9. **Образцов В. А.** Криминалистика: Цикл лекций по новой программе курса / В. А. Образцов. – М., 1994. – 208 с.
10. **Образцов В. А.** Криминалистика / В. А. Образцов. – М.: Юристъ, 1999.
11. **Селиванов Н. А.** Советская криминалистика: Система понятий. – М., 1982. – 152 с.
12. **Шепітько В. Ю.** Криміналістика / В. Ю. Шепітько. – Х.: Право, 2001. – 400 с.

Анотація

У статті висвітлюються історичні витоки знань про негативні обставини під час розкриття та розслідування злочинів. Питання поняття негативних обставин в розслідуванні злочинів є об'єктом досліджень вчених, проте залишається дискусійним. Негативні обставини є матеріальним відображенням процесів у взаємодії, що виявляється під час проведення слідчих дій у вигляді слідів та інших змін, які за своїм розміщенням, локалізацією, характерними або іншими ознаками не відповідають встановленим даним події розслідуваного злочину, або окремим елементам його розвитку. Класифікація негативних обставин має практичне значення для розслідування злочинів, оскільки вона є орієнтовним засобом виявлення видової чи групової специфіки конкретних негативних обставин, який сприяє визначенню напрямів і способів їх подальшого дослідження та використання при провадженні в кримінальних справах.

Annotation

The article highlights the historical origins of knowledge about the adverse circumstances in the detection and investigation of crimes. Questions regarding negative circumstances in the crime is the subject of research scientists, however, remains controversial. Negative circumstances are tangible reflection processes of interaction, manifested during the investigation in the form of traces and other changes in its deployment, localization, or other distinctive signs do not comply with this event the crime, or individual elements of its development. Classification of adverse circumstances is of practical importance to investigate crimes because it is indicative means of identifying the specific species or group specific adverse circumstances, which helps determine trends and ways to further research and use in proceedings in criminal matters.